

“ДОНАУКОВИЙ” ПЕРІОД ЗАРОДЖЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ ДИЗАЙНУ

Дослідження термінології неможливо без вивчення її походження, історії, характерних особливостей Українська термінологія дизайну, яка перебуває ще у процесі формування, являє собою цілісну систему мовних одиниць, серед яких наявні як дизайнерські назви, так і терміни з інших галузей, зокрема сфери будівництва, архітектури, мистецтва. У статті здійснена спроба огляду “донаукового” періоду зародження сучасної української термінології дизайну.

Ключові слова: термін, прототермін, термінологія, науково-технічна термінологія, термінологічна номінація, ретермінологізація, українська термінологія дизайну, дизайн.

Исследование терминологии невозможно без изучения ее происхождения, истории, характерных особенностей. Украинская терминология дизайна, которая находится еще в процессе становления, представляет собой целостную систему языковых единиц, среди которых присутствуют как дизайнерские названия, так и термины других отраслей, в частности из сферы строительства, архитектуры, искусства. В статье осуществлена попытка обзора “донаучного” периода становления современной украинской терминологии дизайна.

Ключевые слова: термин, прототермин, терминология, научно-техническая терминология, терминологическая номинация, ретерминологизация, украинская терминология дизайна, дизайн.

It is impossible to investigate any terminology without studying its origin, history, characteristic features. The design terminology in Ukrainian is a still developing integral system of linguistic units which also includes the design names and terms from other branches (building, architecture, art). In the focus of the article there is an attempt to give a survey of the “pre-scientific” period of the design terminology development in the Ukrainian language.

Key words: term, prototerm (first term), terminology, scientific and technological terminology, reterminologization, the design terminology in the Ukrainian language, design.

Формування української термінології дизайну(далі — УТД) тісно пов'язано з історією розвитку й становлення галузі дизайну та науки про неї й української літературної мови взагалі. На нашу думку, етапи розвитку УТД співвідносяться з етапами становлення української науково-технічної термінології в цілому, оскільки досліджувана нами термінологія є її невід'ємною частиною. На основі вивчення фактичних джерел встановлено основні періоди формування ТД відповідно до розвитку галузі дизайну: 1) “донауковий”, 2) виникнення та активного формування УТД, 3) сучасний період подальшого розвитку і вдосконалення.

Сучасна УТД пройшла досить довгий і складний шлях становлення: від термінологізації загальноживаних спільнослов'янських слів, спеціалізації значень цих лексем, запозичень з різних мов до формування системи власних термінів з використанням національних та інтернаціональних елементів, різних видів афіксального словотворення тощо; вона була започаткована ще в період функціонування праслов'янської мови.

Останнім часом спостерігається ретермінологізація — проникнення широковживаних термінів у термінології різних галузей, що ускладнює уналежнення того чи іншого терміна до конкретної галузі. У наш час постала необхідність відновлення національних терміносистем, що були майже зруйновані, та впорядкування спеціальної лексики.

Незважаючи на те, що проблеми, пов'язані з формуванням, функціонуванням, унормуванням галузевих термінологій, висвітлено в працях основоположників термінознавства (Г. О. Винокура, Е. Вюстера, Л. Дрозда, Д. С. Лотте, О. О. Реформатського), в дослідженнях українських термінологів (В. Л. Іващенко, Т. Р. Кияк, І. М. Кочан, А. В. Крижанівська, Т. І. Панько, Л. М. Полюга, Т. С. Пристайко, Л. О. Симоненко, Е. Ф. Скороходько, Ф. А. Циткіна та ін.), вивчення закономірностей формування й становлення національних терміносистем, зокрема номінативних процесів, що відображають особливості пізнавальних механізмів, належить до першочергових завдань українського термінознавства (Л. Г. Боярова, В. В. Жайворонек, Т. Р. Кияк, І. М. Кочан, Т. І. Панько, Л. М. Полюга, О. О. Селіванова, Л. О. Симоненко, Г. А. Ярмоленко).

Лінгвісти попередніх десятиліть чимало праць присвятили розкриттю сутності терміна та термінології. Продовжують дослідження цього питання і сучасні вчені. Це засвідчують праці, об'єктом вивчен-

ня яких є термінології різних наукових галузей. Так, у центрі уваги сучасних дослідників були термінології природничих наук (І. Н. Волкова (фізична термінологія), М. Г. Дмитрук (ветеринарна термінологія), В. В. Калько (назви лікарських рослин), Т. В. Лепеха (судово-медична термінологія), технічних наук (Л. В. Козак (електротехнічна термінологія), О. Г. Литвин (машинобудівна термінологія), Н. К. Ктитарова (металургійна термінологія), Н. В. Піддубна (назви релігійних споруд), Л. М. Філюк (термінологія інформатики), О. І. Южакова (термінологія холодильної техніки), а також гуманітарних наук (С. З. Булик-Верхола (музична термінологія) тощо. Проте окремі ділянки, зокрема ТД, залишаються ще недостатньо вивченими.

Мета цієї статті полягає у виявленні змін, які відбулися у складі досліджуваної термінології, й аналізі “донаукового” періоду зародження термінологічної лексики дизайну.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю простеження специфічних кореляцій в межах термінологічного поля дизайну.

Об’єктом нашого дослідження є українська термінологія дизайну.

Методи дослідження зумовлені специфікою об’єкта вивчення та його завданнями. Найдоцільнішим для опису та аналізу УТД є використання таких методів, як 1) загальнонауковий метод індукції; 2) описовий із прийомами спостереження, порівняння, узагальнення та класифікації мовних фактів; 3) статистичний; 4) структурний з використанням методики компонентного аналізу.

УТД складається з частин, які активно взаємодіють одна з іншою. Вона є сукупністю термінологічних мікрополів, які покривають фрагмент системи понять даної сфери людської діяльності, відображають її структуру. Слід пам’ятати, що специфіку соціального буття людини визначають її інтеріоризаційні можливості: людина вибирає в себе соціальні стосунки і стає не тільки їхнім об’єктом, а й суб’єктом [1, 293–295].

У середині ХХ ст. розпочалося свідоме формування УТД шляхом нагромадження термінологічного матеріалу, закладання теоретичних основ кодифікації. Процеси становлення УТД засвідчують праці таких авторів, як: Є. А. Антонович, В. Я. Даниленко, Ю. Г. Легенький, Т. В. Малік, С. П. Мигаль, М. Р. Селівачов, М. Є. Станкевич, О. М. Хмельовський, Л. М. Холмянський, В. А. Шербак [2; 3; 4; 5; 6].

Українська дизайнерська лексика має тривалу історію, вона була започаткована ще в період функціонування праслов’янської мови. УТД є цілісною системою мовних одиниць, серед яких розрізняємо

власне дизайнерські найменування та номінативні елементи, запозичені з інших споріднених галузей, зокрема сфери будівництва, архітектури, мистецтва. Дизайн за своїм характером, методом і метою належить до естетичної діяльності, а за предметом, засобом і результатами дизайнерська діяльність входить до структури промислового проектування, а через нього — до системи промислового виробництва. Взаємодія двох планів діяльності визначає специфіку дизайну як особливого виду естетичної діяльності: він поєднує естетичну та позаестетичну діяльність в галузі матеріального виробництва.

Перший період розвитку УТД (XI — поч. XIX ст.) — “донауковий”. Це період зародження лексики дизайну; його кваліфікуємо як початковий. У цей час виникло 2050 прототермінів, що становить 41 % від загальної кількості термінів дизайну, за такими лексикотематичними групами: **назви прикрас** (16 %), наприклад: *князь*— “кронштейн у вигляді кінської голови в народній дерев’яній архітектурі” (1096 р.), *лищиця* — “різьблена дошка, підвішена під випусти даху чи верхню планку дерев’яного наличника” (1229 р.); **назви видів декору** (14 %): *кобилка* — “оформлення дерев’яних випусків крокв над стіною” (1604 р.), *коруна* — “завершення наличника п’ятикутником або багатокутником з довгими виступами чи увігнутими спадами” (1628 р.); **назви малих архітектурних форм** (14 %): *гольбець*— “хід у підвал, що має вигляд невисокого ящика з дверима, які горизонтально опускаються” (1678 р.), *опасання* — “спеціальна крита галерея навколо будівлі” (XVII ст.), *веретено* — “гострокінцеве пірамідальне або конусоподібне завершення споруди” (XVIII ст.); **назви орнаментів** (12 %): *павук* — “зооморфний орнаментальний мотив із схематичним зображенням, зведений до комбінації геометричних елементів” (1696 р.), *метелик* — “орнаментальний мотив — схематичний, зведений до комбінації простих геометричних елементів” (XVII ст.); **назви будівельних елементів** (12 %): *ворон* — “назва консолі, кронштейну” (1074 р.), *верєя* — “різьблений стовп, на який навішують ворота” (XVIII ст.); **назви інструментів та приладів** (10 %): *козел* — “дерев’яна конструкція на чотирьох нахилених ніжках, які з’єднуються дошками” (1074 р.), *очкарик*— “різьбярський різець з півкруглим лезом малого діаметра, який служить для вирізування кружечків під інкруст” (1626 р.); **назви технологічних процесів** (8 %): *обшиття* — “облицювання конструкцій за допомогою механічних кріплень” (1661 р.), *оздоблення* — “покриття поверхні додатковим шаром матеріалів” (1699 р.); **назви матеріалів** (6 %): *драниця* — “тонкі, вузькі дощечки для виконан-

ня по решетуванню або настилу покрівлі даху” (1598 р.); **назви технік дизайну** (4 %): *вклейка* — “репродукція або гравюра, виконана окремим відтисненням” (1584 р.); **назви елементів ландшафтного дизайну** (4 %): *грядка* — “смуга землі, засаджена квітами” (1684 р.).

Важливу роль у розвитку дизайну відіграла Київська Русь, де протягом трьох століть мистецтво і техніка досягли високого рівня: “правила забудови було сформульовано в так званій “Кормчій книзі” — збірнику законів, що містив у собі як давньоруські, так і візантійські законоположення про містобудування [7: 48], що стало підґрунтям дизайнерської активності і, як наслідок, виникнення прототермінів. В цей час дизайнерська лексика утворюється зі слів загальноживотної мови, які набувають спеціального значення, наприклад: *хмелик* — “витка рослина родини шовковицевих”, у дизайні — “хвилястий орнамент”; *чорногуз* — “лелека”, у дизайні — “пташиний орнаментальний мотив реалістичного трактування”.

Декорування ж у вигляді орнаментів та інших прикрас пояснює нам світоглядні засади предків. Більшість науковців підкреслює, що давньоруська культура в суспільстві західної і східної культур зберегла притаманні їй особливості, зумовлені місцевими традиціями та конкретними історичними обставинами. Давньоруська мистецька спадщина відіграла значну роль у формуванні мистецтва Київської Русі [8: 55]. В умовах прадавньої Русі найбільш відповідним характеру православного богослужіння був хрестокупольний тип будови храму. В цьому способі поєднувалися два типи будівництва, що засвідчує високу розвиненість сфери художньо-матеріальної культури.

Особливості дизайну, пов’язаного з християнською культурою, можна побачити в будівлях Київської Софії, де головний художній ефект становить складна і водночас гармонійна композиція. Українська хата була взірцем природовідповідної організації предметно-просторового середовища і синтезом предметно виражених мистецтв на рівні функціональних технологій свого часу [9]. Місцевий будівельний матеріал зумовлював створення екстер’єра та інтер’єра хати, наприклад: *ягоди* — “рослинний орнаментальний мотив декоративних розписів народного житла України”; *шуміха* — “облицювальний матеріал, тонкі металеві пластинки, золота фольга”; *шуба* — “тинькові облицювання з великобугристою поверхнею”; *теремак* — “декоративна настінна прикраса-вінок із саморобних квітів”.

Культурно-історичний підхід до становлення і розвитку дизайну важливо робити у контексті з розвитком української дизайн-освіти.

На основі аналізу історичних теоретичних джерел виявлено, що пропедевтичною дизайн-освітою в язичницькій Україні була релігія, яка сприяла розв'язанню складних державних, політичних, господарських, економічних, наукових, культурно-побутових проблем. Формою пропедевтичної дизайн-освіти в умовах язичницької культури українців була християнська культура, а іншим аспектом емпіричного досвіду були традиційні обрядові свята. Крім того, в XI ст. у Печерському монастирі створюється одна з перших будівельних шкіл. Потім (кін. XI — поч. XII ст.) з'являються ще дві архітектурні школи: Галицька і Переяславська, де освіта і виробництво базувалися на ґрунті безпосереднього передавання майстерності від вчителя учню.

При цьому лексикі початкового періоду не можемо визначати як професійну (з огляду на “архаїчність донаукової спеціальної лексики порівняно з науковою термінологією” [10: 140]). Адже “будь-яка наука починає з результатів, здобутих мисленням і мовленням народу, і в подальшому своєму розвитку не відривається від народної мови” [11: 6].

Сучасна УТД є гетерогенною системою, що займає важливе місце серед інших підсистем сучасної української мови, складається з термінологічних мікрополів, які відображають фрагмент картини світу, пов'язаний з галуззю декоративно-ужиткового мистецтва або на сучасному етапі — дизайну (“... творча діяльність, мета якої — визначення формальних якостей предметів, вироблених промисловістю...” [12: 49]). ТД розвинулася на перетині та внаслідок взаємодії трьох базових галузей — будівництва, архітектури, мистецтва.

Ядро ТД становлять слова питомого походження. Прототерміни запозичуються із загальноновживаної мови починаючи з XI ст. Початок свідомого творення термінів дизайну припадає на другу половину XIX ст., коли виокремлюється спеціальна галузь декоративно-ужиткового мистецтва. Визначальними чинниками є позамовні, зокрема поява наукових шкіл, проведення виставок, діяльність просвітницьких та наукових товариств. Усе це зумовило активне формування словникового корпусу УТД.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ковалевська Т. Ю. Лінгвоекотичні аспекти сугестивних контекстів / Т. Ю. Ковалевська // Культура народів Причорномор'я. — 2002. — № 32. — С. 293–295.
2. Даниленко В. Я. Основи дизайну: [навч. посібник] / В. Я. Даниленко. — К.: ІЗМН, 1996. — 92 с.

3. Легенький Ю. Г. Дизайн : культурологія та естетика / Ю. Г. Легенький. — К. : КДУТ, 2000. — 272 с.
4. Малік Т. В. Історія дизайну архітектурного середовища : [навч. посіб.] / Т. В. Малік. — К. : КНУБА, 2003. — 192 с.
5. Хмельовський О. М. Дизайн та образотворче мистецтво : Словник / О. М. Хмельовський. — Луцьк : ЛДТУ, 1999. — 15 с.
6. Щербак В. А. Українське декоративно-ужиткове мистецтво ХХ ст. : Періодизація та концептуальні засоби розвитку / В. А. Щербак // Українська Академія мистецтва. — К., 1997. — Вип. 4. — С. 73–92.
7. Даниленко В. Я. Дизайн : [підручник] / В. Я. Даниленко. — Х. : ХДАДіМ, 2003. — 320 с.
8. Асеев Ю. С. Мистецтво Стародавньої Русі / Ю. С. Асеев. — К. : Мистецтво, 1963. — 58 с.
9. Самойлович В. П. Народное архитектурное творчество / В. П. Самойлович. — К. : Будівельник, 1977. — 232 с.
10. Калинин А. В. Лексика русского языка : [учеб. пособие для вузов по спец. “Журналистика”] / А. В. Калинин. — М. : Изд-во МГУ, 1978. — 232 с.
11. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слова / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. — 1953. — № 5. — С. 3–29.
12. Аронов В. Р. Дизайн и искусство. Актуальные проблемы технической эстетики / В. Р. Аронов. — М. : Знание, 1984. — 64 с. — (Новое в жизни, науке, технике ; Сер. “Эстетика” ; № 2).

ДЖЕРЕЛА

1. Антонович Є. А. Російсько-український словник-довідник з інженерної графіки, дизайну та архітектури / Є. А. Антонович, Я. В. Васишин, В. А. Шпільчак. — Львів : Світ, 2001. — 240 с.
2. Декоративно-ужиткове мистецтво : словник : [в 2 т.] / [за заг. ред. Я. П. Запаско]. — Львів : Афіша, 2000. — Т. 1–2.
3. Нестеренко О. И. Краткая энциклопедия дизайна / О. И. Нестеренко. — М. : Молодая гвардия, 1994. — 336 с.
4. Ничкало С. А. Мистецтвознавство : короткий тлумачний словник : Архітектура. Живопис. Скульптура. Графіка. Декоративно-ужиткове мистецтво / С. А. Ничкало. — К. : Либідь, 1999. — 208 с.
5. Словник української мови : [в 10 т.] / редкол. : І. К. Білодід [та ін.]. — К. : Наук. думка. — 1970–1980. — Т. 1–11.
6. Хмельовський О. М. Дизайн та образотворче мистецтво : Словник / Орест Хмельовський. — Луцьк : ЛДТУ, 1999. — 15 с.
7. Шкаруба Л. М. Російсько-український словник художніх термінів : навчальний посібник [для студентів вищих навчальних закладів] / Л. М. Шкаруба, Л. С. Спанатій. — К. : Каравела, 2004. — 320 с.

Стаття надійшла до редакції 12.08.13